

Euskararen arauak eta erabilerak

3. Hizkera orokorra eta hizkera berezituak

2017-2018 ikasturtea

Larraitz Zubeldia
larraitz.zubeldia@ehu.eus

Egitura

- 3.1. Sarrera
 - Hizkera orokorra
 - Hizkera berezituak
 - Euskara orokorra
- 3.2. Euskara zientifiko-teknikoa
- 3.3. Euskararen egoera
- 3.4. Hizkuntza teknikoan finkatzekoak
- 3.5. Arlo teknikoetako adituak eta hizkuntzalaritza

3.1. Sarrera

- **Hizkera orokorra**

- Komunikazio-egoera orokorretan egiten den hizkuntzaren erabilera.
- Hizkuntza osoaren azpimultzo bat baino ez da, eta egoera ‘markatu gabeetan’ erabiltzen da.

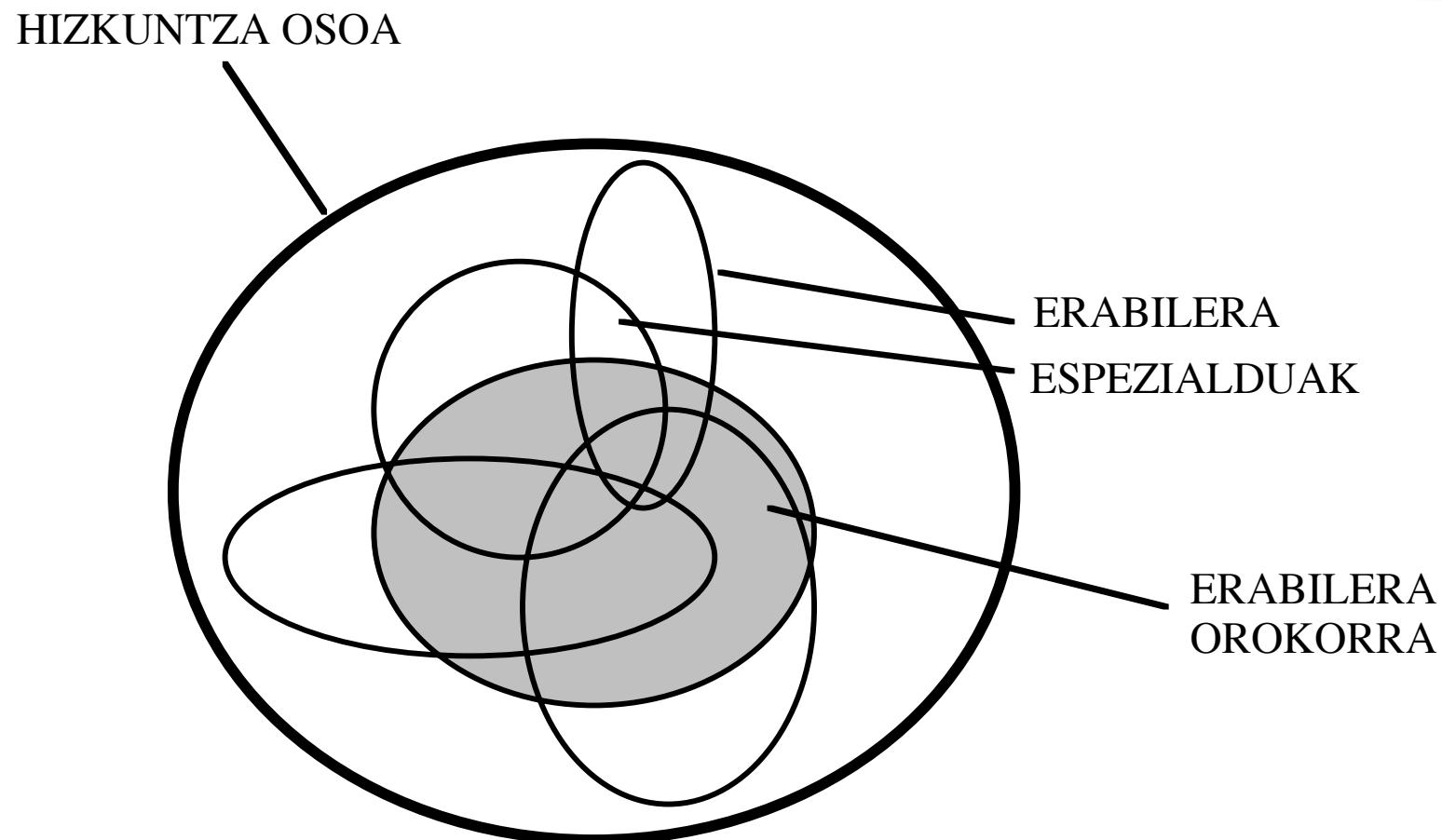
- **Hizkera berezituak**

- Azpikodeak, hainbat puntutan bat datoaz hizkuntza orokorraren kodearekin, eta beste batzuetan urrundu egiten dira hortik.
- Akademia- eta ikerkuntza-esparrukoak.
- Egoera ‘markatuetan’ erabiltzen dira.
- Hizkera estandarraren gainean eraiki behar dira.

- Hizkuntza osoa: aldaera markatuak + markatu gabeak.

- Azpimultzo batzuen elkarketa.

3.1. Sarrera (II)

3.1. Sarrera

Euskara orokorra

- Zer da euskara orokorra edo euskara «normala»?
 - Euskaraz normaltasunez hitz egiten duten hiztunek darabiltena:
 - mota guztietako euskaldunei zuzendutakoa
 - edozein euskalkitakoa
 - egoera arruntetan erabiltzen dena
 - hainbat erregistro dituena:
 - lagunarteko (argota, hikako formak...)
 - errespetuzkoa (gurasoekin, ezezagunekin...)
 - jasoa (literaturakoa...).
- Bi modalitate nagusi ditu:
 - Euskara mintzatua
 - “Benetakoa”, “naturala”, “hiztunek darabiltena”...
 - Aldaera asko.
 - Euskara idatzia

3.1. Sarrera

Euskara orokorra (II)

Euskara idatzia

- Euskara mintzatuaren egokitzapen grafikoa da:
 - transkripzio bat
 - fonetikaren adierazpena/egokitzapena.
- Hainbat eratan egin daiteke.
- Ortografia-arau batzuk finkatu dira historian zehar:
 - testu zaharretatik
 - Iurrealdearen arabera (gaztelania/frantsesa)
 - XIX. mendearen bukaera-XX.aren hasierako ahalegina.
- Azkenean, Euskaltzaindiaren arau ortografikoak ezarri dira, nahiz euskara batua nahiz euskalkiak izan.

3.1. Sarrera

Euskara estandarra

- Oinarrizko bi kontzeptu hartu behar dira kontuan:
 - Forma idatziaz ari gara, batez ere.
 - Euskaltzaindiaren arauak betetzen dituen euskara batu idatzia adierazi nahi dugu.
- *Euskara batua*
- Eskolan ikasi eta lantzen da.
- Noiz eta non erabili behar da?
 - Guri dagokigunez, irakaskuntzan, unibertsitatean, idatzizko eta ahozko erregistroan.

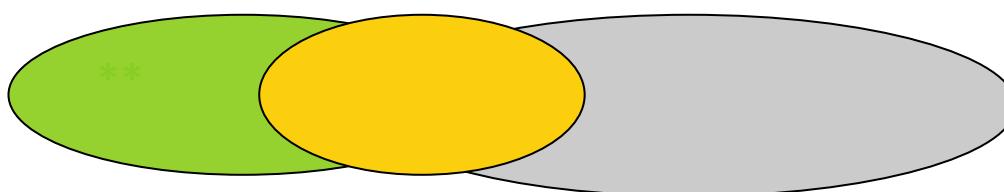
3.2. Euskara zientifiko-teknikoa

- Euskararen erabilera berezia da.
- Oinarrian euskara estandarra/batua da.
- Zati handi bat euskara orokorrarekin gainezarrita.
- Baino arloan arloko adituek erabilia,
 - espezialitateko gauzez hitz egiteko eta
 - espezialitateko kontzeptuak komunikatzeko.
- Zientziaren eta teknikaren arlo berezietan erabiltzen denez, arloan arloko termino eta esamolde bereziak erabiltzen ditu:
 - berariazko lexikoa (nazioarteko termino egokituak)
 - berariazko esamoldeak
 - nazioarteko sinboloak

3.2. Euskara zientifiko-teknikoa (II)

ERABILERA BEREZITUETARAKO EUSKARA

EUSKARA OROKORRA

Gainezarritako zatia

Gainezarritako zatia

1. Fonetika
2. Ortografia
3. Morfologia flexiboa eta lexikoa
4. Joskera
5. Hiztegiaren zati handia
(hizkuntza bakoitzaren bereizgarria)

Berezko zatia

1. Nazioartean erabakitako laburzapenak, ikurrak...
2. Terminologia
3. Morfologia- eta joskera-baliabideak hautatzea
4. Diskursoa eratzeko baldintzak eta arauak

3.2. Euskara zientifiko-teknikoa (III)

- Esparru ugari teknikan eta zientzian, eta esparru bakoitzeko adituek sortzen dute esparru horretako hizkunta berezitua.
- Terminologia berezituaren esparrua da zatirik bereizgarriena. Hiztegia:
 - (i) Hizkuntza orokorrari dagozkion hitzak eta hizkuntza-adierazpideak.
 - *ezagutu, frogatu, garrantzitsu, beraz...*
 - (ii) Edozein testu tekniko edo zientifikotan azal daitezkeen hitzen multzoa.
 - *hipotesi, laburpen, esleitu, esparru, presio, aldagaitz, ardatz...*
 - (iii) Esparru bakoitzeko terminologia berezia.
 - Adibidez, teknikoan: *zirkuitua, grabitate-indarra, kloruroak...*
- Oso ohikoak izaten dira iragateak:
 - terminologia espezializatua osatzeko maiz jotzen da hiztegi orokorrera
 - *ardatz, hobit, hidrogeno-zubi...*
 - eta, era berean, erabat espezializatuak diren hitzak komunitateko erabiltzaile guztiengana heltzen dira.
 - *klonazio, ozono-geruza...*

3.2. Euskara zientifiko-teknikoa (IV)

- **Hizkera zientifikoa zehatza da**

- Zientzialaria “zehatza” izaten saiatzen da, “objektiboa” izatea du helburu.
- Horretarako, komeni da hitz (edo “termino”) bakoitza kontzeptu jakin baten sinbolo huts eta bakarra izatea:
 - **biunibokotasuna** lortu nahi da:
“kontzeptu bat \Leftrightarrow termino bat”
- Hitz asko hizkuntza orokorrekoak dira. Hala ere, “balio” edo “esanahi” berezia eta zehatza dute euskara zientifiko-teknikoan:
 - *ardatz, baldintza (beharrezkoa eta nahikoa), banaketa, batezbesteko, ebatzi, emaitza, eremu (elektrikoa), hari (torlojuarena), indar, energia; ekuazio kimiko bat doitu, biderketa bektoriala egin...*

3.3. Euskararen egoera

- 1. Hizkuntza estandarra ez dago erabat finkaturik.
- 2. Hiztun batzuek ez dituzte ezagutzen finkaturik dauden puntuak.
- 3. Informazio teknikoa inguruko hizkuntzetan jasotzen dugu. Adib.
 - Determinación de un “índice biótico” global (es)
“Indize biotiko” orokor baten **finkapena** (bat **finkatzea**) (eu)
- 4. Deklinatzen den hizkuntza denez, arazoak ditugu ikur-adierazpideak testuan txertatzeko orduan.
- 5. Hizkuntza-mailak eta adierazkortasun-mailak ongi finkaturik ez daudenez, batzuetan zail samarra gertatzen zaigu objektibotasunaren kutsua mantentzea.
- 6. Hiztegian, terminologia berezituaren arloan ez ezik, erabilera komunari eta erabilera tekniko guztiei dagozkien hitz komunetan ere arazoak ditugu.

3.4. Hizkuntza teknikoan finkatzekoak

- 1. Euskaltzaindiak hizkuntza estandarrako hartu dituen erabakiak morfologiari, hiztegiari eta ortografiari dagozkio batez ere.
 - Adib.: *dabe/dute, arauera/arabera, bait dira/baitira.*

Erabaki gabe dauden aukerak eta jatorri bat baino gehiagoko sinonimoak onargarriak dira euskara baturako.

- Adib.: *gabe=barik, eginez=eginaz.*
- 2. Argi eta garbi euskararen gramatikaren aurkakoak diren egiturak.
 - **ekonomiko haziera/hazkuntza*
 - *haziera/hazkuntza ekonomikoa*
 - *ekonomiaren haziera/hazkuntza.*

3.4. Hizkuntza teknikoan finkatzekoak (II)

- 3. Euskararen gramatika urratu gabe egiten diren zalantzazko erabilerak.
 - *#Azaltzen didazu zure hipotesia?*
Zure hipotesia azalduko didazu?
 - *?Lan honetan bi puntu aztertzen ditugu.*
Lan honetan bi puntu aztertu(ko) ditugu.
 - *?Irudian ikusten denez...*
Irudian ikus daitekeeneez...
- 4. Euskalki guztiak kontuan hartuta, euskararen gramatikak onartzen dituen egituren arteko bereizkuntzak.
 - Adib.: *bere/haren/beraren* izenordainen hainbat erabilera daude euskalkiz euskalki.

Euskara teknikorako anbiguitaterik txikiena eragiten duena hautatuko dugu.

3.4. Hizkuntza teknikoan finkatzekoak (III)

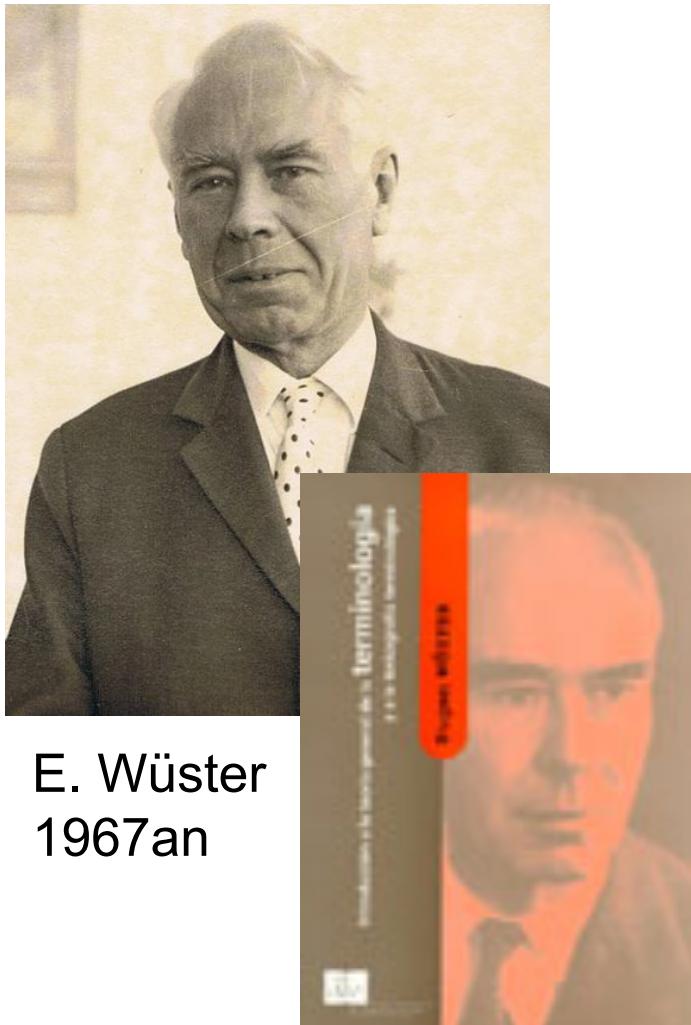
- 5. Aberastasuna eskain dezaketen gogoetak.
 - Adib.: *gertatu den arren / gertatu arren.*
- 6. Hizkuntza-mailari dagozkion gogoetak: hizkuntza-maila batean guztiz egokiak diren esapideak edo hitzak desegoki samarrak izan daitezke hizkuntza teknikorako:
 - *Puntu honi dagokionez, #zera proposatuko dugu: ...*
 - Puntu honi dagokionez, hauxe proposatuko dugu: ...*

3.5. Arlo teknikoetako adituak eta hizkuntzalaritza

Lehenengo urratsak

- XX. mendearen hasieran.
- Alemaniako ingeniariak hitz teknikoez kezkatzen hasi ziren.
 - *Biunibokotasuna* lortzen saiatu ziren.
 - 1900. urtean hiru hizkuntzatako (alemana, ingelesa eta frantsesa) hiztegi tekniko bat prestatzeko enkargua eman zion Alemaniako Ingeniarien Elkartearen Hubert Hansen filologo eta lexikografoari.

Lehenengo urratsak

E. Wüster
1967an

- **Eugen Wüster** (1898-1977) ingeniarria
- Vienan (Austria) eman zituen eskolak
- Terminologiaren aitzindaria izan zen bere ikerkuntza-zentroan.
- Adituentzako ikastaroak ematen zituen:
Terminologiaren Teoria Orokorra
- Terminologia unibertsitate-gai bihurtu zuen.

Ingeniari atzerritarren ekarpenak hizkuntzalaritzan

- Benjamin Lee Whorf (1897-1941)

- Ingeniaritza Kimikoa ikasi zuen lehenik (Massachusetts).
- Ondoren, Hizkuntzalaritza (Yale).
- Hizkuntzaren eta pentsamenduaren arteko lotura aztertu zuen.
Laburbilduz:
 - a) Hizkuntzak pentsamendua baldintzatzen du, eta
 - b) hizkuntza desberdinak darabiltzaten pertsonek mundua ikusteko era desberdinak dituzte.

Ingeniari atzerritarren ekarpenak hizkuntzalaritzan (II)

- Pompeu Fabra i Poch (1868-1948)

- Industria Ingeniaritza ikasi zuen.
- Katalana ikasten, autodidakta izan zen.
- 1891: *Ensayo de gramática de catalán moderno*.
- 1902: Bilboko Ingeniaritza Eskolako katedradun. Bilbon bizi izan zen 1912ra arte.
- Hainbat saiakera, lan eta hiztegi argitaratu zituen.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak

- Inazio Maria Etxaide (1884-1962)

- Donostian jaioa.
- Bilboko Ingeniaritzako Eskolan ikasi zuen, eta hantxe lortu zuen Industria Ingeniaritzako titulua.
- Euskaltzain osoa, 1942tik aurrera.
- Euskaltzainburua, 1952-1962 bitartean.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (II)

- Pedro de Yrizar (1910-2004)

- Azkoitian jaioa.
- Industria Ingeniaritzan doktorea (Madril).
- Geroago, Geografia eta Zientzia Ekonomikoetako lizentzia lortu zuen.
- Zaletasun handia zuen hizkuntzak ikasteko.
- Euskaltzain urgazle izendatu, 1947an.
- Ohorezko euskaltzain izendatu, 1987an.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (III)

- Jose Luis Alvarez Enparantza, “Txillardegi” (1929-2012)

- Donostian jaioa.
- Bere kontura hasi zen euskara ikasten, 1948an.
- Industria Ingeniaritza ikasi zuen Bilbon.
- Hizkuntzalaritza ikasi zuen Parisen, heldua zela.
- Ingenieria izateaz gain, politikaria, idazlea eta hizkuntzalaria.
- Euskara batuaren gurasoetako bat.
- Euskaltzain urgazle izendatu, 1957an.
- Ez zen iritsi euskaltzain oso izatera.
- Unibertsitateko irakasle.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (IV)

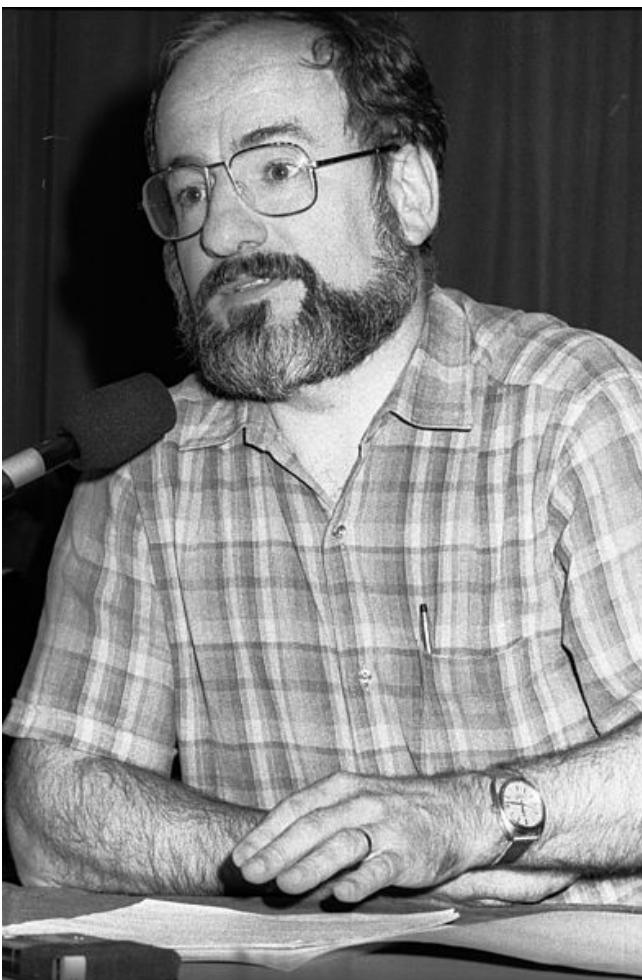
- Jean-Louis Davant (1935)

- Urrustoi-Larrabilen (Zuberoa) jaioa.
- Laborantzan ingeniarria (agronomoa).
- Euskaltzain osoa (1975-2010) eta emeritua (2010-).
- Saiakera, poesia eta eleberria landu.
- Baino bereziki ospetsua pastoralen idazle gisa.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (v)

- Klaudio Harluxet (1939-1993)

- Dunuzaritzen (Nafarroa Beherea) jaioa.
- Parisen ikasi zuen Ingeniaritza.
- Informatikaria, politikaria eta euskaltzalea.
- Informatikari buruz euskaraz argitaratutako lehen artikulua idatzi: “Informatikaren hiztegi laburra” (1975).
- Aitzindaria euskararen tratamendu automatikoan: UZEIren hiztegiak kudeatzeko aplikazio informatikoa.
- Bere omenez, *Harluxet Hiztegi Entziklopedikoa*

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (VI)

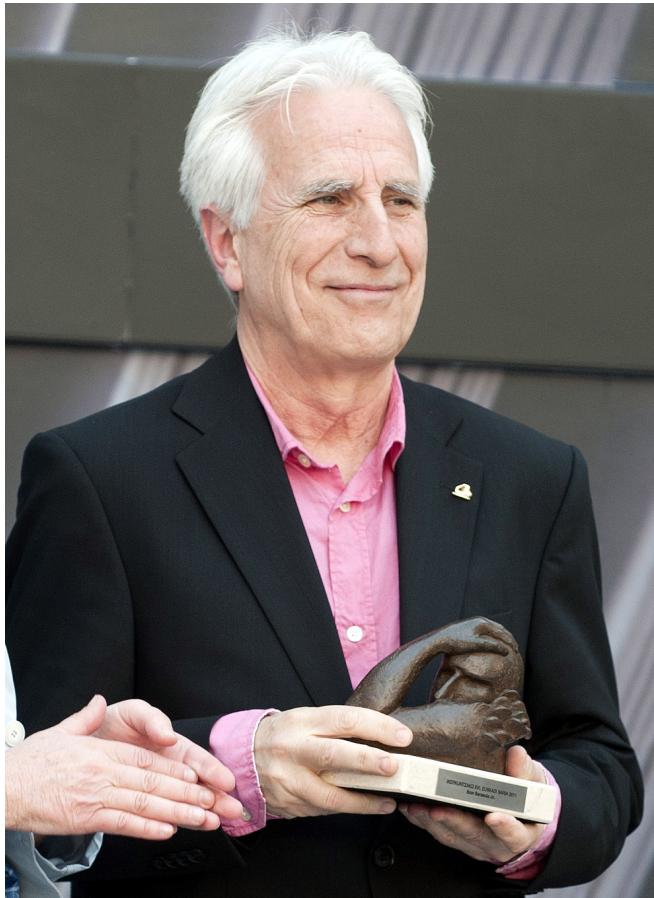
- Luis María Bandrés (1944-2009)

- Pasaian jaioa.
- Ingeniaritzan doktorea (1976).
- Unibertsitateko irakaslea (UEU, UNED), eta EHUKO katedraduna, Ingeniaritza Elektronikoan.
- Elhuyar taldearen sortzaileetarikoa.
- UEUn eta EHUKO Udako Ikastaroetan zientzia alorreko sailen sorrera bultzatu zuen.
- Politikaria.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (VII)

- Ibon Sarasola (1946)

- Donostian jaioa.
- Industria Ingeniaria (Donostia, Nafarroako Unibertsitatea).
- Filosofia eta Letretan doktorea (Bartzelona).
- Euskaltzain osoa, 1988tik.
- Hasieran literaturan aritu zen.
- Lanik handiena hiztegigintzan, Mitxelenarekin batera abiaturik:
Hauta Lanerako Euskal Hiztegia
Euskal Hiztegia
Orotariko Euskal Hiztegia
- 2011n, Ikerketako Euskadi Saria.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (VIII)

- Andoni Sagarna (1947)

- Donostian jaioa.
- Industria Ingeniarria (Donostia, Nafarroako Unibertsitatea).
- Letretan doktorea (Bartzelona).
- Euskaltzain urgazle izendatu (1987).
- Euskaltzain osoa (2006).
- Irakaslea izan da Nafarroako Unibertsitatean.
- Elhuyar Kultur Elkartearen (1972) eta Elhuyar Fundazioaren (2002) sortzaileetakoa.
- Hainbat hiztegitan parte hartu du:

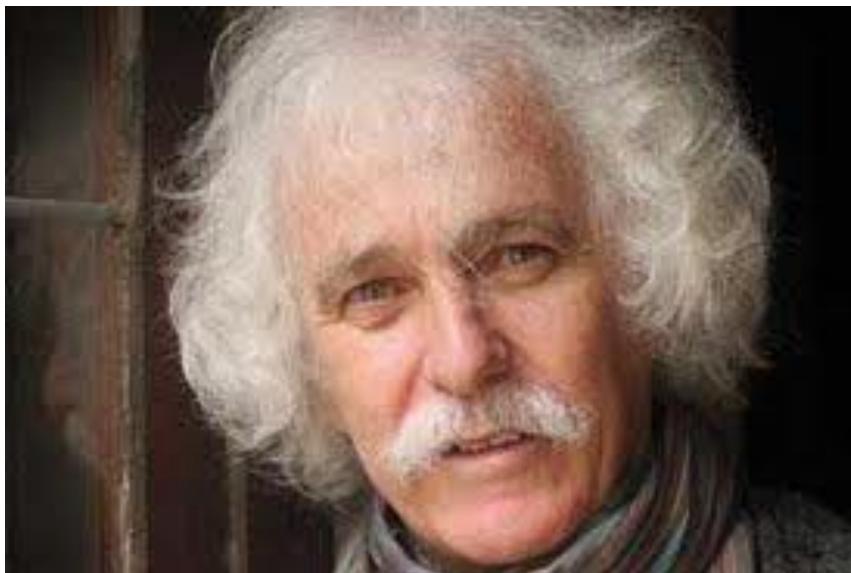
Fisika Hiztegia

Teknologia Mekanikoa

Harluxet Euskal Hiztegi Entziklopedikoa

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (IX)

- Joan Mari Irigoien (1948)

Nobela *Oilarren promesa* (1976)
Babilonia (1989)
Consumatum est (1993)
Kalamidadeen liburua (1996)
Lur bat haratago (2000)
Ipuin batean bezala (2002)
(...)
Arma, tiro, bammm! (2013)

- Altzan (Donostia) jaioa.
 - Industria Ingeniaria.
 - Euskadi Literatura saria,
Babilonia (1989) lanagatik.
 - Gaztetan, futbolari profesionala izana (Sanse)
 - Idazle gisa ezaguna.
- Poesia *Hutsetik esperantzara* (1975)
Biziminaren sonetoak (2004)
Biziminaren sonetoak (2004)
Bi urtetako kronika fakultatiboa (2015)

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (X)

- Jose Ramon Etxebarria (1948)

- Gernikan jaioa.
- Industria Ingeniaritzan doktorea (1987).
- Euskaltzain urgazle izendatua (2006).
- Lan asko egin du zientzia- eta teknika-gaiak euskaraz ezagutarazteko testuak eginez. Besteak beste:
Fisika orokorra (1992)
Zientzia eta teknikarako euskara arautzeko gomendioak (2011)
Komunikazioa euskaraz ingeniaritzan (2014)
- CAF-Elhuyar Merezimendu Saria (2011).
- Fisikako irakasle hainbat urtez. Gaur egun *euskara teknikoa* irakasten du Bilboko Ingeniaritza Goi Eskola Teknikoan.

Ingeniari euskaldunen ekarpenak (xi)

- Mikel Zalbide (1951)

- Donostian jaioa.
- Industria Ingeniaria (Donostia, Nafarroako unibertsitatea).
- Elhuyar Kultur Elkartearen sortzaileetarikoa.
- UZEIko zientzia-tekniken arloko arduraduna teknikoa.
- Eusko Jaurlaritzan: EGA, IRALE, EIMA... plangintzen buru.
- Euskaltzain urgazle izendatu (1983).
- Euskaltzain osoa (2006).

Hizkuntza eta teknologiaren arteko harremana

- Hizkuntzaren eta teknologiaren arteko harremana gero eta handiagoa.
- Asko aldatu dira gauzak ordenagailuen eta informatikaren garapen eta zabalkundearekin.
 - Hiztegigintzan, esaterako, testuak digitalizatu eta informatikoki azter daitezke.
 - Corpusak ere automatikoki azter daitezke.

Hizkuntza eta teknologiaren arteko harremana (II)

- Lan-arlo berriak ireki dira hizkuntzalaritza eta informazioaren teknologiak uztartzean. Adibidez:
 - **Hizkuntzalaritza konputazionala:** hizkuntzalaritzako jakintzagaia da, hizkuntza sistema informatikoen bidez aztertzeaz arduratzen dena.
 - **Hizkuntza naturalaren prozesamendua:** informatikako jakintzagaia da, hizkuntza naturala automatikoki sortzeaz arduratzen dena.
 - **Hizkuntzaren ingeniaritza.** Ingeniaritza bat da. Erabilera duten sistema praktikoak eraikitzeaz arduratzen da; kasu honetan, hizkuntza da sistema horiek duten langaia.
- Horietan guztieta, hainbat arlotako profesionalek egiten dute lan: **ingeniariek**, hizkuntzalariek, informatikariek, fisikariek, elektronikan aditurek, psikologoek, matematikariek...
- Bi talde garrantzitsu: **IXA** taldea eta **Eleka Ingeniaritza Linguistikoa**. empresa.

Erreferentziak eta bibliografia

- Etxebarria, Jose Ramon (2014): *Komunikazioa euskaraz ingeniaritzan*. Bilbo: UEU eta EHU.
- Zabala, Igone (2000): “Euskararen zientzia eta teknikarako erabileraren hizkuntz berezitasunak”. *Ekaia* 13: 105-129.